

1.01
Prejeto 9. 5. 2012

UDK 001.32(497.4Ljubljana)"1938"

Željko Oset*

Ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani

IZVLEČEK

Avgusta 1938 je izšla uredba, s katero je bilo podržavljeno društvo Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, prvih 18 akademikov pa je bilo imenovanih oktobra 1938. S tem se je uresničila želja ljubljanskih izobražencev po ustanovitvi narodnoreprezentativne ustanove, ki je predstavljala institucionalne pogoje za izvedbo narodnokulturnih in znanstvenih projektov. V razpravi so prikazana prizadevanja za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani v obdobju 1934–1938 in prizadevanja za pridobitev ustreznih materialnih pogojev za njeno delovanje. Težišče pozornosti je namenjeno odnosu med slovenskimi izobraženci in slovenskimi politikami (do poletja 1935 liberalci, predvsem ban Drago Marušič, potem pa do politikovi Slovenske ljudske stranke oziroma slovenskega dela Jugoslovanske radikalne zajednice). Izobraženci so od politikov pričakovali trdno podporo pri pridobitvi državne podpore. Potem ko je bila ustanovitev Akademije spomladi 1938 zagotovljena, se je začel prestižen boj med ljubljanskimi izobraženci za članstvo, pri politiki (slovenskemu delu JRZ) pa pri umeščanju v kontekst uspešnosti pri pridobivanju državnih sredstev za Dravsko banovino.

Ključne besede: Slovenija, Dravska banovina, znanost, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Fran Ramovš, Rajko Nahtigal, Anton Korošec, Ivan Hribar, Univerzitetna knjižnica

ABSTRACT

ESTABLISHMENT OF THE ACADEMY OF SCIENCE AND ARTS IN LJUBLJANA

In August 1938 a decree was issued, nationalising the Academy of Science and Arts Society in Ljubljana. The first 18 members of the Academy were elected in October 1938. This was a realisation of the Ljubljana intellectuals' efforts to establish a representative national institution, fulfilling the institutional conditions for the implementation of national cultural and scientific projects. The following article demonstrates the efforts for the establishment of the Academy of Science and Arts in Ljubljana in the period from 1934 to 1938 and for the provision of suitable material resources for its activities. Most attention is paid to the relations between the Slovenian intellectuals and Slovenian politicians (liberals, especially Ban Drago Marušič, until the summer of 1935, and later the politicians of the Slovenian People's Party or the Slovenian part of the Yugoslav Radical Association). The intellectuals expected the politicians to support them firmly in their efforts to obtain the state support. After the establishment of the Academy had been

* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongrasni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: zeljko.oset@inz.si

ensured in the spring of 1938, a struggle for the prestigious membership started among the Ljubljana intellectuals, while the politicians (the Slovenian part of the Yugoslav Radical Associations) debated the placement into the context of the successful acquisition of financial resources for the Drava Banate.

Key words: Slovenija, Drava Banate, science, Slovenian Academy of Science and Arts, Fran Ramovš, Rajko Nahtigal, Anton Korošec, Ivan Hribar, University Library

Po ustanovitvi Univerze v Ljubljani decembra 1919 se je za univerzitetne profesorje odprlo vprašanje izvedbe kolektivnih znanstvenih projektov (priprava slovarjev, enciklopedij, zbiranje kulturne in narodne dediščine) in objavlanje znanstvenih del. Rešitev za to vprašanje so videli v ustanovitvi akademije znanosti. Po preoblikovanju društva Slovenska matica v leposlovno društvo v letu 1920,¹ je pobudo za ustanovitev akademije znanosti prevzelo poleti 1921 ustanovljeno Znanstveno društvo za humanistične vede. Pobudnika akcije sta bila univerzitetna profesorja dr. Ivan Prijatelj in dr. Rajko Nahtigal, ki je vodil društvo do ustanovitve Akademije znanosti in umetnosti. Nahtigalu je bil pri vodenju v veliko pomoč univ. prof. dr. Fran Ramovš. Ker Znanstveno društvo ni bilo uspešno pri prošnji za državno podporo, se je leta 1923 začela akcija ljubljanskih kulturnih društev za ustanovitev akademije. Namen je bil združitev premoženja društva Slovenska matica in društva Narodni dom, s čimer bi bila zagotovljena materialna osnova za delovanje akademije. S to zamisljo so se strinjali v Slovenski matici in društvu Narodna galerija, Pravniki in Prirodoslovnem društvu. Odločno pa so združevanju premoženja nasprotovali v telovadnem društvu Sokol, saj so v tej potezi videli nevarnosti za svoj položaj v palači Narodni dom. Spopad za obvladovanje palače Narodni dom v Ljubljani je sprožal precej kulturnobojne ostrine. Ta sklop prizadevanj za ustanovitev akademije se je sklenil decembra 1926 s prošnjo vladi v Beogradu za ustanovitev akademije kot javnega zavoda. Hkrati pa se je začelo javno zbiranje glavnice za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti ter Narodne galerije. Zbiranje sredstev, ki se je začelo decembra 1926 ob splošni podpori slovenskih političnih in kulturnih ustanov, je bilo neuspešno, saj so uspeli zbrati le 15% načrtovanih sredstev.²

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Slovenska matica (AS 621), šk. 28, Zapisnik seje odbora (11. 5. 1920); ARS, AS 621, šk. 28, Ministrstvu prosvete, odseku za narodno prosvetno delo (1. 3. 1923).

² Fran Ramovš: K zgodovini ustanovitve Akademije v Ljubljani. V: Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Prva knjiga (1938–1942). Ljubljana 1943 (dalje Ramovš, K zgodovini), str. 7–10; Željko Oset: Pomen in vloga Slovenske akademije znanosti in umetnosti v procesu oblikovanja slovenske znanosti. Doktorska disertacija, rokopis. Ljubljana 2012, str. 41–73.

Ponovno oživitev akcije za ustanovitev akademije je sprožila pobuda rektorja Univerze prof. dr. Milana Vidmarja ob praznovanju 10-letnice Univerze v Ljubljani, bodisi kot javnega zavoda bodisi kot društva. Zato so bila maja 1929 oddana pravila za društvo Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki jih je potrdil velik župan ljubljanske oblasti dr. Fran Vodopivec, vendar pozneje ni bil sklican ustanovni občni zbor. Ljubljanski izobraženci so bili razdeljeni glede načina ustanovitve. Bilo je namreč kar nekaj nasprotnikov ustanovitve akademije kot društva, saj so bili skeptični glede tega, ali bodo vlada ali zagrebška in beograjska akademija sprejele ljubljansko akademijo kot enakopravnega sogovornika. Takrat je bil zelo aktualen predlog ustanovitve enotne državne jugoslovanske akademije, čemur pa so odločno nasprotovali v zagrebški akademiji. Zaradi tega so prizadevanja za ustanovitev akademije konec leta 1929 zamrla.³

Tretja etapa prizadevanj se je začela poleti 1934, ko je odbor Slovenske matice ob praznovanju 70-letnice želel ustanoviti akademijo; vsaj kot društvo. K sodelovanju za uresničitev zamisli je predsednik društva Slovenske matice dr. Dragotin Lončar pritegnil rektorja dr. Frana Ramovša. Najprej je Ramovš nameraval imenovati prvih sedem članov društva Akademije znanosti in umetnosti, po atentatu na kralja Aleksandra oktobra 1934 pa je ministrstvu prosvete poslal predlog za ustanovitev akademije kot javnega zavoda. Zaradi nenaklonjenosti bana Dravske banovine Draga Marušiča je bil predlog obsojen na neuspeh.⁴ Bolj ugodno politično okolje je bilo poleti 1935, ko so vlado Milana Stojadinovića sestavljali tudi člani Slovenske ljudske stranke, ki so bili deklarativno bolj naklonjeni ustanovitvi slovenskih znanstvenih institucij. Zaradi tega je tudi naraslo pričakovanje med ljubljanskimi izobraženci.⁵

Akcija za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti je bila del širšega prizadevanja za izboljšanje stanja in položaja kulturnih institucij v Dravski banovini. Osrednji položaj v tem pogledu je imelo vprašanje obstoja in ohranitve razvojne dinamike na Univerzi kralja Aleksandra, ki se je po letu 1931 osredotočalo na vpra-

³ V Letopisu Akademije znanosti in umetnosti (1943) je dr. Ramovš zapisal, da je bila to usklajena akcija, za katero je pripravljali odbor neformalno pooblastil rektorja Vidmarja. V pismu predsedniku beograjske akademije Aleksandru Beliću 17. maja 1929 pa, da je to solo akcija, za katero je rektor naknadno pridobil podporo pri štirih kulturnih društvih v Ljubljani. – Ramovš, K zgodovini, str. 7–8; Janez Rotar: Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem. Ljubljana 1990 (dalje Rotar, Korespondenca), str. 29–30.

⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), 66 (Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije) – 319–536, 1938; Ramovš, K zgodovini, str. 11–12.

⁵ Rotar, Korespondenca, str. 147; prim. Bojan Godeša, Ervin Dolenc: Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana 1999 (dalje Godeša, Dolenc, Izgubljeni spomin), str. 168; Jure Gašparič: Iskrena ali pragmatična demokracija? Slovenska ljudska stranka in vprašanja političnega sobivanja. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2011, št. 1 (dalje Gašparič, Iskrena ali pragmatična demokracija?), str. 87–89; Jure Gašparič: SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935. Ljubljana 2007 (dalje Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo), str. 221–224; Ervin Dolenc: Med kulturo in politiko. Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnami. Ljubljana 2010 (dalje Dolenc, Med kulturo in politiko), str. 19–48.

ševanje varčevalnih ukrepov (skupaj z željo po okrnitvi Univerze ali posameznih fakultet ter zmanjšanjem materialnih stroškov za njeno delovanje) in prizadevanjem za začetek gradnje univerzitetne knjižnice. Varčevalni ukrepi in okrepljen unitarističen pritisk po letu 1931 so namreč še izostrili dileme o slovenski kulturi in kulturni posebnosti.⁶ Ob tem je treba poudariti, da so bili varčevalni ukrepi pričakovano slabo sprejeti tudi na zagrebški in beograjski univerzi, ki sta v njih videli poskus omejevanja univerzitetne avtonomije.⁷ Še bolj dramatično so v Ljubljani protestirali slovenski vplivneži v začetku leta 1932 ob napovedani okrnitvi ljubljanske univerze, ki so se zavzeli za ohranitev univerze pri ministru prosvete Dragutinu Kojiću kakor tudi pri kralju Aleksandru. Ohranjeno je pismo škofa Rožmana, ki je kralja prosil, da ohrani ljubljansko univerzo neokrnjeno. Poudaril je, da bi ukinitve fakultet povzročila veliko moralno rano, zato je predlagal, da se varčuje na drugih področjih.⁸ Protesti so bili uspešni, vendar se je namera o okrnitvi ljubljanske univerze ponovila februarja 1933,⁹ kar je spet sprožilo proteste. Zaradi negotovih razmer glede položaja univerze pa se je okrepilo, predvsem med študenti, prizadevanje za gradnjo univerzitetne knjižnice.¹⁰ Postavka za gradnjo univerzitetne biblioteke je bila umeščena že v proračun za leto 1930/1931 in 1931/1932, vendar je minister prosvete Božidar Maksimović dovolil uporabo le manjšega dela postavke za plačilo pripravljanih del. Septembra 1931 pa so bile iz državnega proračuna močno okrnjene postavke za investicije. Postavka za gradnjo univerzitetne knjižnice je bila v celoti črtana.¹¹

Zaradi slabih pogojev za študij študentov in težav znanstvenikov in izobražencev pri uporabi bogatega knjižnega gradiva je vprašanje gradnje univerzitetne knjižnice postalo simbol premajhnih vlaganj države v Dravski banovini. Na to je opozarjal junija 1934 rektor dr. Matija Slavič, ko je v protestu ob zavrnitvi državne podpore pri gradnji univerzitetne knjižnice ugotavljal, da od prevrata z državnim prispevkom ni bila zgrajena nobena pomembna stavba. Opozoril je tudi na mačehovski odnos države pri opremljanju inštitutov, za katere je precejšen del opreme prispevalo slovensko gospodarstvo. Ton v protestu je zagotovo ciljen, saj omenja obsežne investicije v univerzitetna stavbišča, predvsem v Beogradu.¹² Posebej moteč je bil za ljubljanski krog (tudi za zagrebški) obsežen kredit Srbski kraljevski akademiji za izgradnjo palače v višini 42 milijonov dinarjev. Kredit je bil delno dodeljen leta 1928 iz državnega proračuna, sodelovale pa so tudi državne banke. Po

⁶ Ervin Dolenc: »Kulturni problemi slovenstva«. V: Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana 2005 (dalje SNZ), str. 342–346; Anton Ocvirk: Slovenski kulturni problemi. V: Ljubljanski zvon, 1931, št. 3, str. 241–249.

⁷ AJ, 66-187-453, 1932, št. 7581/32.

⁸ AJ, 66-187-453, 1932, št. 5721/32.

⁹ AJ, 66-187-453, 1933, št. 47089/32.

¹⁰ AJ, 66-191-460, št. 9317/35.

¹¹ France Kidrič: Biblioteški problem in univerza. V: Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929. Ljubljana 1929, str. 435–438; AJ, 66-191-460, št. 9317/35.

¹² AJ, 66-536-803, Predlog finančnog zakona za 1935/1936.

dveh letih je bilo ugotovljeno, da bi odplačevanje kredita močno skrčilo obseg sredstev za osnovno dejavnost akademije, zaradi česar je bil del dolga do države storiniran.¹³ To je bilo storjeno brez pompa, vendar ne neopaženo, saj se ravno na to potezo ob prošnji za državno podporo februarja 1929 sklicuje Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti ter posredno tudi ljubljanska univerza.¹⁴ Sklicevanje na ta kredit je bilo pomembno pogajalsko izhodišče za pripravo načrtov za izvedbo tehniških inštitutov, ki so bili odobreni šele pred svetovno vojno, vendar zaradi vojne nato niso bili realizirani, ter tudi v prizadevanjih za ustanovitev akademije.¹⁵

Po protestih je bila postavka za univerzitetno knjižnico uvrščena v državni proračun za leto 1935/1936, podporo pa je napovedal ban Marušič iz banovinskega proračuna; banovina je za gradnjo že v proračunu 1934/1935 rezervirala 800 000 dinarjev. Zaradi politične krize, pa se s 1. aprilom 1935 ni začel izvajati sprejeti proračun, ampak je stopil v veljavo mehanizem začasnega financiranja.¹⁶ Jezni študenti so se zato odločili, da bodo protestirali pri predavanjih dr. Eda Pirkmajerja, predavatelja na Juridčni fakulteti in namestnika bana Dravske banovine Draga Marušiča.¹⁷ Tudi po ustoličenju Stojadinovićeve vlade in prehodu na redno izvajanje državnega proračuna je bilo črpanje sredstev iz proračuna za gradnjo univerzitetne knjižnice oteženo.¹⁸

Na prizadevanja za ustanovitev akademije pa so močno vplivale volitve rektorja januarja 1935, po protestnem odstopu Frana Ramovša. Volitve rektorja so eden večjih škandalov v zgodovini Univerze v Ljubljani. Skladno z uveljavljenim običajem bi morala predlagati kandidata za rektorja filozofska fakulteta. Obstajal je dogovor, da vsaki fakulteti izmenično pripade mesto rektorja. Zato je bil kot glavni kandidat Filozofske fakultete za rektorja predviden dr. Jovan Hadži, ki pa je imel šibko podporo na matični fakulteti, saj je fakultetni svet poleg njega kot kandidata predlagal tudi dr. Izidorja Cankarja. V razpravi v fakultetnem svetu je bilo podano mnenje, da bodo v obdobju 1935–1937 rektorja čakale pomembne naloge, zaradi česar bi moral biti izbran kandidat, ki je tesno povezan »z lokalnim kulturnim razvojem«.¹⁹ Po mnenju Josipa Plemelja, najbolj odločnega podpornika Jovana Hadžija, je bila s tem Jovanu Hadžiju kot vrhunskemu znanstveniku in strpnemu človeku odvzeta možnost za izvolitev samo zaradi njegove narodnosti, kar je označil za kulturni škandal. Plemelj je poskušal preprečiti Samca, da se kot »neformalni«

¹³ AJ, 66-317-534, 1928.

¹⁴ AJ, 66-318-535, Prošnja JAZU za beskatni državni zajm; AJ, 66-536-803, 1934, Predlog finančnog zakona za 1935/1936.

¹⁵ AJ, 66-418-680, Anatomski institut Ljubljana št. 766/1934; AJ, 66-418-680, Hemijski institut Ljubljana, št. 57/1939; AJ, 66-418-680, Zavod za strojništvo, št. 1334/1938.

¹⁶ ARS, fond Banski svet Dravske banovine (AS 77), šk. 7, 5. zasedanje, 4. seja BS (8. 2. 1934), Uradni zapisnik; AJ, 66-191-460, št. 9317/35.

¹⁷ AJ, 66-228-230, 1935, št. 345/35.

¹⁸ AJ, 66-191-460, št. 9317/35; AJ, 66-191-460, št. 29357/35; AJ, 66-191-460, št. 29538/35; AJ, 66-191-460, št. 40412/35.

¹⁹ AJ, 66-187-453, 1935, št. 1-867/35.

kandidat Tehniške fakultete, ki je po običaju predlagala kandidata za Filozofsko fakulteto, odreče kandidaturi. Tega Samec ni storil, zato je bil po dveh krogih v univerzitetnem svetu izvoljen za rektorja. Po volitvah rektorja 21. januarja 1935 je prišlo do ostre javne polemike, ki je po oceni Plemlja prispevala k porastu »plemenske mržnje«. Javno je potekal spopad med Jovanom Hadžijem, Nikolo Radojčićem, Aleksandrom Stojicevićem in Josipom Plemljem na eni strani in Francem Kidričem, Franom Ramovšem, Rajkom Nahtigalom, Matijo Slavičem in Maksom Samcem na drugi strani. Zaradi javne polemike je minister prosvete zahteval anketo med rednimi profesorji in celovito poročilo rektorja Samca. Rektor je poudaril, da si bo prizadeval za umiritev strasti.²⁰

Dokaz izjemno močne zamere Plemlja do Samca, ki je nastala ob rektorskih volitvah, je Plemljev izstop iz Akademije znanosti in umetnosti, potem ko je redni član Akademije znanosti in umetnosti maja 1940 postal Samec. V razredu so se ga trudili prepričati, naj odpoved prekliče. Za posredovanje so prosili Zupančiča, saj je razredni načelnik Jovan Hadži odstopil kot načelnik, ki pa je bil neuspešen. Zupančič je razred vodil do volitev načelnika razreda oktobra 1940, ko so izbrali Milana Vidmarja, kar pa ni bistveno pripomoglo k pomiritvi razmer v razredu.²¹

Z odpovedjo Plemlja se je seznanilo predsedništvo, ki je njegovo prošnjo za »črtanje iz vrste članov akademije« vzelo »brez debate na znanje«.²² Plemljev odstop je negativno vplival na vzdušje v razredu, zaradi česar se je 12. decembra 1940 članstvu odpovedal Samec, saj je ocenil, da je »tako za delo v razredu najbolje«. V izjavi je poudarjal, da odstopa v skladu z določili ustanove uredbe Akademije.²³ Odstopno izjavo je Samec za razliko od Plemlja, ki je sočasno poslal odstopno izjavo razrednemu načelniku in predsedniku Nahtigalu, najprej poslal razrednemu načelniku Vidmarju, devet dni pozneje pa je o odstopu obvestil še predsednika Nahtigala. Očitno je Samec z odstopno izjavo hotel izmeriti utrip v razredu, šele nato, ko je zaznal, da je večina članov razreda bliže Plemlju, pa je podal dokončen odstop. V izjavi predsedniku je namreč zaostрил dikcijo in malce prizadeto ugotavljal, da je on ovira za uspešno delo razreda. Podobno kot prvič se je predsedništvo seznanilo z odstopom.²⁴ Ob ponovni izvolitvi decembra 1949 se Plemlj ni odločil za odstop, vendar pa se ni potegoval za mesto tajnika v tretjem razredu. Plemlj je bil tajnik tretjega razreda od jeseni 1942, ko je bil dotedanji tajnik Milan Vidmar postal predsednik akademije.

Pomembna prelomnica v prizadevanjih za ustanovitev akademije je padec režima JNS 20. junija 1935 ter oblikovanje Stojadinovićeve vlade, v katero je vstopila

²⁰ AJ, 66-228-230, 1935, št. 867/35.

²¹ Arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti (dalje A SAZU), Predsedstvo 1938–1952, mapa 2, Zapisnik o V. seji predsedništva AZU (21. 10. 1940).

²² A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 2, Zapisnik o IV. seji predsedništva AZU (23. 7. 1940).

²³ Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: Prva knjiga (1938–1942). Ljubljana 1943 (dalje Letopis AZU), str. 332–333.

²⁴ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 2, Zapisnik o VI. (izredni) seji predsedništva AZU (4. 1. 1941).

bivša SLS.²⁵ Takoj po zamenjavi vlade je Fran Ramovš 8. julija 1935 pisal Antonu Korošču, da bo moral z njim »čez čas govoriti še o akademiji«. Minister prosvete Stevan Čirić namreč do takrat še ni odgovoril na prošnjo za ustanovitev akademije, ki jo je 2. januarja 1935 vložil Ramovš. Tudi pozneje se je Ramovš obračal za podporo na ministra Korošca, čeprav je po letu 1938 prišlo do Ramovševega nezadovoljstva zaradi obnašanja slovenskega dela JRZ v Dravski banovini.²⁶ Korošec je pred vstopom strankarskim kolegom sporočil, da z vstopom v vlado ne bodo izpolnili strankarskega cilja, tj. samouprave in slovenske avtonomije, vendar pa bodo lahko vplivali na delovanje vlade in s tem posredno prevzeli nadzor v Dravski banovini.²⁷

Menjava vlade je prinesla postopen odmik od integralnega jugoslovanstva režima JNS oziroma celo od uvedbe diktature in še bolj izrazito od ustave septembra 1931. Stojadinovičeva vlada, ki je oblast prevzela 23. julija 1935, je postopoma priznala kulturne posebnosti jugoslovanskih »plemen«, čeprav ni prišlo do sprememb prejšnjega zakonskega okvira.²⁸ S tem so se odprla pričakovanja glede možnosti za razvoj slovenskih kulturnih institucij.²⁹ Spremembe so blagodejno vplivale na predlagatelje ustanovitve akademije, kar je prispevalo k okrepitvi akcije, saj je pridobila načelno podporo pri slovenskih politikih v vladi. Ivo Brnčić je v Ljubljanskem zvonu objavil razpravo o slovenski akademiji znanosti, v kateri je pričakoval, da bo se bo kmalu uresničil »daven sen in velik načrt preporoditeljev« in s tem kulturna uveljavitev naroda.³⁰ Ob tem kaže izpostaviti, da je v veljavi ostala oktroyirana ustava iz septembra 1931, ki je na kulturnem področju poudarjala kulturno stapljanje. Z mandatom pa je nadaljevala tudi skupščina, izvoljena maja 1935, v kateri so imeli večino poslanci, izvoljeni na listi Jugoslovanske nacionalne stranke.³¹

Spremenjeno ozračje najbolje zaznamuje načelna podpora liberalnega časnika Jutro projektu ustanovitve akademije, ki je začel z mehčanjem togega integralističnega stališča. S tem se je časopis približal hotenjem svojih liberalno mislečih bralcev. Časnik se je postavil na stališče pred uvedbo kraljeve diktature v obdobju

²⁵ Pogajanja o vključitvi Korošca so potekala še pred atentatom kralja na Aleksandra. – Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 221–224.

²⁶ Rotar, Korespondenca, str. 147.

²⁷ Godeša, Dolenc, Izgubljeni spomin, str. 168; Gašparič, Iskrena ali pragmatična demokracija?, str. 87–89.

²⁸ Dolenc, Med kulturo in politiko, str. 113.

²⁹ Med takšnimi projekti velja omeniti poleg začetka gradnje univerzitetne knjižnice tudi ponudbo Koslerjevih dedičev za prodajo Cekinovega gradu in posestva Univerzi. S tem je bila obujena možnost, ki je bila predstavljena že sredi dvajsetih let in je zanjo Jože Plečnik leta 1927 pripravil tudi urbanistični načrt, vendar je bila v obeh primerih predraga varianta za reševanje prostorskih problemov Univerze. – Jože Ciperle: Petnajsti rektor Univerze v Ljubljani: Maks Samec, 1935–1937. V: Vestnik, 2003, št. 9, str. 23; Mojca Jenko: Kresija – Jakopičev paviljon – Narodni dom. Reševanje prostorske problematike Narodne galerije 1918–1928. V: Od Narodnega doma do Narodne galerije. Ob 90-letnici Narodne galerije. Ljubljana 2009, str. 67; AJ, 66-186-453, 1925, št. 13283/25.

³⁰ Ivo Brnčić: Slovenska akademija znanosti. V: Ljubljanski zvon, 1935, št. 7-9, str. 369–376.

³¹ Anka Vidovič Miklavčič: Vrnitev SLS na oblast. V: SNZ, str. 361–362.

1927–1928, ko je kot organ opozicijskega liberalnega tabora ugotavljal potrebo po večji državni podpori za slovenske kulturne institucije.³² Silovit unitarističen pritisk v času, ko so slovenski liberalci (1931–1935) sedeli v vladi, je močno predramil slovensko liberalno čuteče liberalce, ki so se predramili v odnosu do slovenstva ob izdaji Vidmarjeve knjige *Kulturni problemi slovenstva* 1932. Dodatno je razmere zaostрил komentar Otona Župančiča o omejeni rabi slovenščine pri ohranjanju nacionalnosti na primeru Louisa Adamiča, slovenskega izseljenca v ZDA. To je sprožilo krizo reprezentativne revije *Ljubljanski zvon*, saj založnik ni dopustil objavljanja kritike Župančičevega stališča.³³

Pobudo Slovenske matice za ustanovitev akademije je junija 1935 z uvodnikom pozdravil časnik *Jutro*. Poleg pobude Slovenske matice jih je k temu spodbudil »argumentiran članek« predsednika Znanstvenega društva Rajka Nahtigala o pomenu, potrebi in delokrogu akademije, ki je bil objavljen v *Akademskem glasu*. Komentator je v *Jutru* izpostavil funkcijo akademije pri rasti »slovenskega naroda kot visoko kulturnega dela širšega jugoslovanskega naroda«, ki bo okrepila sodelovanje in bratstvo s Srbi in Hrvati. Ocenil je, da obstaja dilema, »ali bomo poudarjali, kar nas kulturno loči, ali pa to, kar nas duhovno spaja«. S tem je tudi zavrnil jugoslovansko unifikacijo, kot si jo predstavljajo »doktrinariji«, ki v ustanovitvi akademije vidijo »nevarno ojačenje partikularizma«. ³⁴

Takšno stališče naj bi bilo plod nepoznavanja, saj »slovenska jezikovna posebnost ni izraz prehodnega regionalnega gibanja, marveč je plod večstoletnega razvoja in je bila v letu 1918 že tako utrjena, da je organsko prešla v jugoslovansko skupnost«. ³⁵ Na spremenjeno stališče časnika *Jutra* se niso odzvali niti v časniku *Slovenec* niti v *Slovenskem domu*. Z *Jutrom* je o vprašanju Akademije znanosti in umetnosti Slovenski dom začel polemizirati šele oktobra 1938, ko je bila podpora časnika *Jutro* označena kot »volilni maneuver« ³⁶ za volitve v skupščino, ki so potekale 11. decembra 1938. ³⁷ *Jutro* je to zavrnilo kot nesmiselno in se ob tem zavezalo, da bodo »po svoji časnikarski dolžnosti vztrajno branili slovenske kulturne interese tudi po volitvah, ker bomo zopet vohali v zraku nadaljnje volitve«. Ob tem je uredništvo *Jutra* pozvalo uredništvu Slovenca in Slovenskega doma, naj objavita izjave senatorja Luje Vojnoviča (JRZ) in časnika *Vreme* o ustanovitvi akademije. Vojnovič in časnik *Vreme* sta namreč pripadala/podpirala Stojadinovićevo vlado, katere članica je bila tudi SLS, ob tem pa sta odločno nasprotovala ustanovitvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. ³⁸ S tem se je *Jutro* odzvalo na trditve, da se je slovenski del JNS »sramežljivo odrekel integralnemu jugoslovanstvu«, medtem ko je glavni govorec JNS Budislav Grgurja Andjelinović v obravnavi proračunskega

³² Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 113.

³³ Prav tam, str. 121–122; Ervin Dolenc: »Kulturni problemi slovenstva«. V: SNZ, str. 342–346.

³⁴ *Jutro*, 7. 6. 1935, Akcija za akademijo znanosti v Ljubljani.

³⁵ Prav tam.

³⁶ *Jutro*, 15. 10. 1938, Preroški čut *Jutra*.

³⁷ Anka Vidovič Miklavčič: *Obujanje strank od volitev 1938 do vojne*. V: SNZ, str. 389–390.

³⁸ *Jutro*, 15. 10. 1938, Preroški čut *Jutra*.

predloga za leto 1938/1939 v Senatu ostro zavrnil slovensko zahtevo po vzdrževanju akademije iz državnega proračuna.³⁹

Po izrednem občnem zboru Slovenske matice 17. junija 1935 in Ramovševem pismu notranjemu ministru Antonu Korošču 8. julija 1935⁴⁰ se je začela intenzivna doba prizadevanj za ustanovitev akademije, ki pa niso takoj obrodila želenega rezultata.⁴¹ V pismu 12. avgusta 1936 je očitno razočarani tajnik Znanstvenega društva Ramovš glavnemu tajniku Srbske kraljevske akademije Beliću »zaupal«, da je razmišljal o akademiji oziroma o načrtu ustanavljanja Akademije Kraljevine Jugoslavije s podružnicami. Tovrstna zamisel se je v njuni korespondenci pojavila prvič ob intenzivnih prizadevanjih za ustanovitev akademije ob desetletnici Univerze v Ljubljani leta 1929.⁴² Ramovš je v tem predlogu videl največjo možnost za ustanovitev akademije v Ljubljani, saj se je v slovenskih institucijah še vedno pojavljal očitok o separatizmu in kulturnem ekskluzivizmu. Z enotno državno akademijo pa tovrstnih težav ne bi bilo. Ramovš se je zavedal, da je bila tovrstna preobrazba malo verjetna, saj bi naletela na silovito nasprotovanje beograjske in zagrebške akademije oziroma širše tudi političnih pritiskov, zaradi česar bi jo lahko izvedel le »despot«.⁴³

K negotovosti in razočaranju, ki je bremenilo tudi prizadevanja, je prispevala tudi ukinitvev postavke državne podpore Znanstvenemu društvu v času režima JNS, verjetno v proračunskem letu 1933/1934. Znanstveno društvo je bilo neuspešno tudi pri prizadevanjih za pridobitev podpore iz splošne postavke za delovanje znanstvenih društev. Torej ni nič pomagalo pojasnjevanje, da je društveni program »najvažnejša priprava za akademijo, naj se že ta ustanovi kadar koli v kakršnem koli obsegu«. Ob tem so v društvu opozarjali na rak rano slovenskega znanstvenega tiska, ki je bil zaradi ozkega kroga potencialnih naročnikov nerentabilen. Zaradi finančne stiske je v društvu zastalo izdajanje gradiv in korespondenc, kar sta bila dva od treh temeljnih sestavnih delov programa društva.⁴⁴

Odločilno prelomnico v prizadevanjih predstavlja resolucija banskega sveta Dravske banovine februarja 1937, s katero je dobil projekt ustanovitve Akademije znanosti in umetnosti izrazito politično podporo bana dr. Marka Natlačena in slovenske politike. Banski svet je v letu 1937 z večino SLS začel z izrazitejšim postavljanjem avtonomističnih zahtev. Od avgusta 1937 je bilo to izraženo pod geslom »samouprava Slovenije«, kar naj bi prispevalo k ohranitvi slovenske kulture, jezika in samobitnosti.⁴⁵ Z resolucijo, ki je bila sprejeta na rednem zasedanju sveta 26. februarja 1937, je banski svet vlado pozval k sprejemu zakona o ustanovitvi Sloven-

³⁹ Jutro, 25. 3. 1938, Napad na slovensko akademijo.

⁴⁰ Rotar, Korespondenca, str. 144–145.

⁴¹ Fran Ramovš: K zgodovini ustanovitve Akademije v Ljubljani. V: Letopis AZU, str. 12.

⁴² Predlog za oblikovanje enotne državne akademije se je na Ministrstvu prosvete oblikoval leta 1927 v načrtu varčevalne politike na področju prosvete. – Stenografske beležke Senata Kraljevine Jugoslavije. Beograd 1937, str. 263–264.

⁴³ Rotar, Korespondenca, str. 74.

⁴⁴ AJ, 66-319-536, št. 44190.

⁴⁵ Jurij Perovšek: Avtonomistična prizadevanja banskega sveta Dravske banovine. V: SNZ, str. 396–397.

ske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in k imenovanju prvih pravih članov ter k odobritvi zadostnih kreditov, s čimer bodo pripomogli, »da se tudi med Slovenci začne z organiziranim znanstvenim delom«. V resoluciji je bilo izpostavljeno, da so zagotovljeni pogoji (univerza, univerzitetna knjižnica v gradnji), zaradi česar je bilo treba poskrbeti za koncentracijo znanstvenega dela v »enotnem društvu«. SAZU (v predlogu je dosledno uporabljen pridevnik Slovenska) je po prepričanju predlagateljev postala nujna potreba slovenskega naroda, ki ima sicer splošno podporo med slovenskimi znanstveniki. »Organizacija sistematičnega znanstvenega dela v Ljubljani je nujna potreba za slovensko kulturo in znanost« ter širše z znanstvenega, nacionalnega in državnega stališča. V resoluciji je banski svet zavrnil možnost ustanovitve enotne državne akademije, saj je institucionalni format akademiji omogočal kooperacijo. V tem pogledu so pričakovali, da se bo »Akademija v Ljubljani uspešno razvijala in uspešno tekmovala z drugima dvema akademijama v državi«. ⁴⁶

Odločno podporo ustanovitvi Akademije je na seji senata v proračunski razpravi 21. marca 1937 podal senator Ivan Hribar, starosta slovenskih kulturnih zahtev. Hribar je bil na zasedanju senata zelo aktiven, saj je nastopil kar trikrat. V prvem nastopu je opozoril na hitro odstranjevanje slovenskih tabel na železniških postajah v Dravski banovini. V drugem nastopu je podal predlog za ustanovitev kasacijskega sodišča v Ljubljani. V tretjem nastopu pa je predlagal ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti, s čimer bi se postavil temelj za uspešen razvoj znanosti. Med argumenti je omenil organski razvoj znanosti v okolju splošne visoke razvitosti ter dolgotrajne in uspešne priprave na ustanovitev akademije. Na koncu je kolegom zaupal, da se z ustanovitvijo strinja ministrski predsednik dr. Milan Stojadinović, ki jim je obljubil podporo, saj »shvata važnost naučenjaškog rada u Slovenačkoj«. ⁴⁷ To je dalo zagon Znanstvenemu društvu, ki je nato večkrat interveniralo pri ministru. ⁴⁸

Svojo »podporo« je predsednik vlade realiziral, verjetno tudi ob pritisku koalicijskih partnerjev iz SLS, na seji vlade 24. julija 1937. ⁴⁹ Sprejet je bil sklep, da se Znanstvenemu društvu nakaže 100 tisoč dinarjev izredne podpore iz proračunske rezerve, ob tem pa je bil društvu priznan status predhodnice Akademije v Ljubljani, kar naj bi društvo po oceni vlade izkazalo z izdajateljsko dejavnostjo, ki je bila zaradi finančnih razlogov omejena predvsem na humanistične vede. Del denarja, ki je bil nakazan septembra 1937, je društvo porabilo za organizacijske priprave, večino pa je predalo decembra 1937 ustanovljenemu društvu Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. ⁵⁰

⁴⁶ AJ, 66-319-536, 1937, št. 13160.

⁴⁷ Stenografske beležke Senata Kraljevine Jugoslavije. Beograd 1937, str. 236, 241, 263–264.

⁴⁸ Ramovš, K zgodovini, str. 12.

⁴⁹ Slovenec, 14. 10. 1938, Vivat Academia!; Gregor Krek: Dr. Anton Korošec in akademije znanosti in umetnosti. V: Slovenec, 17. 12. 1940.

⁵⁰ AJ, 66-319-536, 1937, št. 32874.

Še pred izplačilom izredne podpore je prosvetni minister v predlogu proračuna za leto 1938/1939 vnesel postavko 100 tisoč dinarjev za Društvo za humanistične vede v razdelku »Specialni naučni zavodi«. S tem pa ni bilo zadovoljno Znanstveno društvo, saj so v tej potezi videli nevarnost za ustanovitev Akademije kot javnega zavoda. V Znanstvenem društvu so želeli izkoristi politično voljo ministra za prosveto Dimitrija Magaraševiča in predsednika vlade Stojadinovića. Sugestijo Znanstvenega društva je z naklonjenostjo sprejel prosvetni minister, ki je društvo pozval, naj mu ponovno pošlje predlog zakonskega načrta, kar je društvo storilo 12. oktobra 1937.⁵¹ Zaradi različnih pogledov glede ustanovitve Akademije je prosvetni minister 20. novembra 1937 prišel na posvet v Ljubljano. Minister je zastopal neposredno ustanovitev, tajnik društva Ramovš in predsednik Nahtigal pa sta zastopala rešitev, s katero bi država poddržavila društvo Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Ob tem sta Nahtigal in Ramovš ministra opozorila, da so Znanstveno društvo za humanistične vede, društvo Slovenska matica, Narodna galerija in društvo Pravniki oddali pravila, ki jih je 19. junija 1929 potrdil veliki župan ljubljanske oblasti Fran Vodopivec. Predstavnik društva sta ministru pojasnjevala, da naj bi že poleti 1929 načrtovali, da bi država zasebnemu društvu priznala status javnega zavoda, zaradi česar so pripravili pravila, ki se glede članstva, notranje uprave in delokroga skladajo s statutom akademij. Po mnenju Ramovša in Nahtigala se pripravljena pravila razlikujejo samo po »tehnični strani«. Zato sta ministra pozvala, naj v vladi pridobi pooblastilo za umestitev postavke za Akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani (tako po javnem kot privatnem pravu) v proračun za leto 1938/1939, naj potrdi poslovnik ter nato tudi predsednika Akademije. Ob tem sta mu taktično zagotovila, da sama ustanovitev akademije ne bo dodatno obremenila proračuna za leto 1938/1939, saj ne bodo zaprosili »za kako posebno subvencijo, ker bo začetno leto posvečeno predvsem pripravi notranje znanstvene aparature in podrobnemu delovnemu načrtu in fiksaciji publikacij, kolekcij, sekcijskega dela in podobno«. Ramovš in Nahtigal sta se zavezala, da bo Akademija prve publikacije financirala iz zbranih »privatnih in lokalnih fondov«.⁵²

Po sestanku 20. novembra v Ljubljani je Znanstveno društvo 25. novembra 1937 ministra prosvete dr. Dimitrija Magaraševiča prosilo, naj se Akademiji prizna »pravična in običajna kulturna oznaka«. Poziv za priznanje statusa javnega zavoda sta 13. decembra 1937 ponovila starostni predsednik dr. Aleš Ušeničnik in generalni tajnik društva Akademija dr. Milko Kos, ki je bil najmlajši član društva.⁵³ Ušeničnik in Kos sta poziv ponovila 10. januarja 1938, ko sta ministra prosila, naj pridobi soglasje vlade za priznanje pravnega statusa Akademije iz društva v pravno osebo po javnem in privatnem pravu.⁵⁴

⁵¹ AJ, 66-319-536, 1937, št. 19/8/7.

⁵² AJ, 66-319-536, 1937.

⁵³ AJ, 66-319-536, 1937, št. 48982. Dopis je bil prepisan tudi v cirilico – v fondu je bila popisana slednja verzija, in to v delu, v katerem je umeščena prošnja za akcijo, ki jo je predhodno poslalo Znanstveno društvo.

⁵⁴ AJ, 66-319-536, 1938, št. 1436.

Dodaten pritisk na ministra predstavlja konstituiranje zgoraj omenjenega društva Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, saj posega v način ustanovitve Akademije. V Znanstvenem društvu so zaradi želje po čimprejšnji ustanovitvi ministru predlagali podržavljanje društva, bodisi Znanstvenega društva bodisi društva Akademija, saj so pričakovali, da bi lahko zakonodajni postopek v Narodni skupščini naletel na »ovire«.⁵⁵ Rektor dr. Rado Kušej je namreč imenoval prvih sedem članov, ki so se 11. decembra 1937 zbrali na ustanovnem občnem zboru. Pravi člani društva Akademija so postali: dr. Aleš Ušeničnik, dr. Rajko Nahtigal, dr. Franc Kidrič, dr. Milko Kos, dr. Gregor Krek, dr. Rihard Zupančič in »pa veliki slovenski pesnik Oton Župančič«. Krek, Zupančič in Župančič so dobili status »član-organizator«, saj so bili edini člani drugega, tretjega in četrtega razreda. Vsak razred naj bi predstavljal »kolegij«, ki bi v okviru razreda izvedel priprave za delovanje Akademije in pripravil seznam kandidatov zanjo.⁵⁶ Starostni predsednik je postal Aleš Ušeničnik, začasni sekretar pa Milko Kos, ki sta Akademijo vodila do konca januarja 1939, ko se je glavna skupščina seznanila s potrditvijo Rajka Nahtigala za predsednika Akademije s triletnim mandatom.⁵⁷ Na ustanovnem občnem zboru je bilo poudarjeno, da je takšna ustanovitev Akademije primerna, saj je bilo tudi predhodnica beogradske akademije »Društvo srpske slovesnosti« in »Srpsko učeno društvo«. Pri zagrebški akademiji je bilo izpostavljeno, da je pravila oblikoval hrvaški sabor v letih 1860–1861. Leta 1866 jih je potrdil kralj, s čimer je potrdil zasebno pobudo, ki jo je vodil džakovski škof Josip Juraj Strossmayer.⁵⁸ Konstituiranje Akademije je navdušeno pozdravil časnik Jutro, ki je kot prvo nalogo Akademije izpostavil častno reprezentiranje »naše znanosti in umetnosti tudi v mednarodni kulturni tekmi in da s tem dviga narodno čast naše države«.⁵⁹

V oktobru 1937, torej dober mesec pred ustanovitvijo društva Akademija, pa je Znanstveno društvo ministra prosvete prosilo, naj v proračunski predlog 1938/1939 vnese postavko v višini 250 tisoč dinarjev za Akademijo. V dopisu so predvidevali, da bo sicer že leta 1938 prišlo do podržavljanja Akademije. Ker pa je bilo še nekaj negotovosti, je Znanstveno društvo predlagalo, naj bo postavka z nazivom »Subvencija za Akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani« umeščena v razdelek proračuna za Akademijo. S tem je Znanstveno društvo ohranilo manevrski prostor, saj še ni bil določen model nastanka državno potrjene Akademije. Država

⁵⁵ Prim. Jutro, 15. 10. 1938, Preroški čut Jutra; Stenografski zapisniki Ljudske skupščine LRS (1947–1963), 1. seja III. rednega zasedanja LRS (19. 5. 1948). Zgodovina Slovenije – Sistory: <http://www.sistory.si/?urn=SISTORY:ID:1073>, (17. 11. 2011), str. 355–362.

⁵⁶ Misel in delo, 1938, str. 20, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani; Čas, 1937, str. 116, Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Čas, 1938, str. 164–167, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani; Sodobnost, 1940, str. 479–480, Fran Ramovš–petdesetletnik; Jutro, 12. 12. 1937, Akademija znanosti in umetnosti; Jutro, 12. 12. 1937, V Ljubljani je ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti.

⁵⁷ SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik I. glavne skupščine AZU (12. 11. 1938), Zapisnik glavne skupščine AZU (28. 1. 1939).

⁵⁸ AJ, 66-319-536, 1938, št. 1436.

⁵⁹ Jutro, 12. 12. 1937, V Ljubljani je ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti.

je namreč za predhodnico Akademije po sklepu ministrskega sveta julija 1937 še zmeraj imela Znanstveno društvo, kar se je odražalo v vabilu tajniku Znanstvenega društva, naj se udeleži konference na ministrstvu, kjer so 21. maja 1938 uskladili zadnjo različico načrta uredbe za poddržavljanje društva Akademija.⁶⁰ Pri tako ohlapnem poimenovanju postavke bi lahko sredstva koristilo tudi Znanstveno društvo v primeru, da bi Akademijo kraljevska vlada poddržavila, njene člane pa potrdila kot prave člane.⁶¹

Prošnjo za podporo za proračunsko leto 1939/1940 je Znanstveno društvo oddalo še 15. julija 1938, torej že po odobreni zadnji različici uredbe, ki je bila izdana avgusta po parlamentarnih počitnicah. Društvo je ministra prosilo, naj ohrani postavko v višini 100 tisoč dinarjev, s katero bo društvo zaključilo svojo založniško dejavnost, saj je ob ustanovitvi Akademije načrtovalo razpust, svoj program in premoženje pa bi prepustilo novoustanovljenemu zavodu.⁶² Pričakovali so namreč, da Akademija ne bo »uspela v izdatnejši meri prevzeti književnega poslovanja – ob tem je dana obljuba, da je to zadnja društvena prošnja za subvencijo. Društvo je v fazi likvidacije, zaradi česar mora dokončati s programom – predvsem tiskanjem 7. in 8. knjige Kulturne in politične zgodovine od leta 1848 dalje, ki jo je napisal Ivan Prijatelj. Ostale knjige društva se ravnokar tiskajo. Podpora je potrebna zaradi visokih stroškov ter ker delo osvetljuje »duševno življenje Slovencev in usmerjenost njihove politične poti k zedinjenju ter s tem, slikajoč mlade literarne tokove, posredno poučuje in odgrinja pred očmi širše javnosti potek formacije tistih društvenih odnosov, ki so se ustvarjali in kar je privedlo do narodne volje, da Slovenci žive skupno življenje s Hrvati in Srbi.«⁶³

Skorajšnja ustanovitev Akademije je februarja in marca 1938 porodila prestižno vprašanje o članstvu, še bolj pa o zaslugah za ustanovitev Akademije. K temu moramo prišteti še zasluge politike, zaradi česar je Ramovš kot eden najbolj predanih v prizadevanjih za ustanovitev Akademije, razmišljal, da bi se javno odpovedal članstvu, saj ni želel biti del »pavovega perja klerikalne partije.«⁶⁴ Nemogoče je primerjati diskurz politikov z izobraženci, ki so v tem primeru želeli zagotoviti pogoje za znanstveno delo, ob zavedanju, da je težko priti do državne podpore, še težje pa ob poudarjanju slovenskosti, kar je bilo razumljeno kot izkazovanje separatizma. Izobraženci so bili v zapletenem položaju, saj sta ustanovitvi akademije v

⁶⁰ Rotar, Korespondenca, str. 13.

⁶¹ AJ, 66-319-536, 1937, št. 31066.

⁶² Najprej je Znanstveno društvo Akademiji »predalo« svoj program (1939), nato jeseni 1942, ko je generalni sekretar julija tega leta postal Fran Ramovš, še pohišstvo. Ramovš je ob tej priložnosti povedal: »Zdaj smo že tako daleč, da je treba tu uradovati in da se da članom možnost, da vsakokrat morajo priti z akademijskimi uradi v stik.« Ob razidu društva marca 1949 pa je SAZU pridobila preostanek premoženja Znanstvenega društva za humanistične vede. – A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o VI. (izredni) seje predsedništva AZU (25. 10. 1939); A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 4, Zapisnik I. seje predsedništva AZU (15. 10. 1942); A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik seje skupščine SAZU (21. 3. 1950).

⁶³ AJ, 66-319-536, 1938, št. 27488/38.

⁶⁴ Rotar, Korespondenca, str. 146–148.

Ljubljani nasprotovala zagrebška in beograjska akademija, čeprav tega nista želeli javno sporočiti. O obstoju nasprotovanja so bili ključni nosilci prizadevanj za ljubljansko akademijo obveščeni po svojih kolegih dopisnikih. Nasprotnik ustanovitvi akademije je bil tudi predsednik beograjske akademije Aleksandar Belić, ki je bil sicer v rednem korespondenčnem stiku z Ramovšem.⁶⁵

Pomembno vprašanje »tukajšnjih profesorjev«, kot je v pismu Beliću 6. aprila 1938 zapisal Ramovš, je postalo vprašanje članstva. Do takrat je bilo ministru poslano 13 imen kandidatov za člane, poleg sedmih članov društva Akademija še dr. Metod Dolenc, dr. Rado Kušej, dr. Josip Plemelj, dr. Milan Vidmar, Jože Plečnik in Rihard Jakopič. Poleg osebnega boja med potencialnimi kandidati je Ramovš opozarjal tudi na dejanja »klerikalne partije« v primeru usode njegovega brata. V tem pogledu je Ramovš zavrnil možnost, da bi postal pravi član Akademije, kar bi lahko SLS uporabila kot »pavovo perje«. V primeru izvolitve je grozil celo z odstopom.⁶⁶ O tem je očitno zelo resno razmišljal, saj je 16. septembra 1938 poslal pismo ministru prosvete Magaraševiću, v katerem se je odpovedal imenovanju med prvimi rednimi člani Akademije znanosti in umetnosti. Ramovš je izpostavil, da v prvem razredu ni smiselno imenovati več kot štiri redne člane (Kidrič, Kos, Nahtigal in Ušeničnik), saj bi v primeru, da bi bil kdo od navedenih izpuščen, to po njegovi oceni »rodilo vtis diskvalifikacije, ki bi bila neupravičena in zato žaljiva«. Ramovš se je zato ministru zahvalil za izkazano zaupanje in sodelovanje na konferenci ob redakciji uredbe 21. maja 1938. S tem je posredno nakazal, da so se pojavila namigovanja, da je na sestanku lobiral za članstvo, saj je izpostavil, da bi bilo primernejše, da ga kolegi sami izvolijo za člana Akademije.⁶⁷

Akademija znanosti in umetnosti			
			Glavna skupščina
Predsedništvo			
Predsednik: dr. Rajko Nahtigal Generalni sekretar: dr. Gregor Krek in tajniki razredov: dr. Fran Ramovš (I.), dr. Metod Dolenc (II.), dr. Jovan Hadži (III.) in Fran Saleški Finžgar (IV.)			
Razredi			
Filozofsko-filološko-zgodovinski razred	Pravni razred	Matematično prirodoslovni razred	Umetniški razred
Redni člani	Redni člani	Redni člani	Redni člani
dr. France Kidrič	dr. Metod Dolenc	dr. Jovan Hadži	Fran Saleški Finžgar
dr. Milko Kos	dr. Gregor Krek	dr. Josip Plemelj	Rihard Jakopič
dr. Rajko Nahtigal	dr. Rado Kušej	dr. Rihard Zupančič	Matija Jama
dr. Fran Ramovš	dr. Leonid Pitamic		Jože Plečnik
dr. Aleš Ušeničnik	dr. Janko Polec		Oton Župančič

⁶⁵ Prav tam, str. 147–148.

⁶⁶ Prav tam, str. 80–81 in 146.

⁶⁷ AJ, 66-319-536, 1938.

Pri izboru ustanovnih 18 članov je težko govoriti o političnem vplivu. Bolj je opazen vpliv je pri neimenovanju. Na seznamu trinajstih kandidatov, ki je bil poslan na ministrstvo prosvete, je bil tudi dr. Milan Vidmar,⁶⁸ ki pa pozneje ni bil imenovan med prvimi člani akademije. Vidmar je bil ugleden profesor z obsežno bibliografijo, bivši rektor in večkratni dekan Tehniške fakultete s poznanstvi v gospodarstvu in politiki,⁶⁹ kar potrjuje izvolitev na prvih avtonomnih volitvah novih članov maja 1940.⁷⁰ Pozneje je bil na prvih volitvah za načelnika matematično-prirodoslovnega razreda po izvolitvi izbran za načelnika razreda, s čimer je prispeval k podjetnosti in uveljavitvi razreda znotraj Akademije. Ob volitvah predsednika februarja 1942 pa je bil izvoljen kot drugi kandidat za to mesto.⁷¹

Poleg omenjenih kazalnikov, ki so imeli ugled med kulturno elito, velja izpostaviti bogat opus na strokovnem področju in v poljudnoznanstveni literaturi.⁷² Več kot očitno je torej, da niso bili v ospredju vsebinski razlogi za zavrnitev imenovanja. K temu je verjetno pripomoglo dejstvo, dokumentov za potrditev svoje domneve še nisem uspel najti, da je bil Milan Vidmar prostožidar, kar je bilo v Ljubljani znana okoliščina.⁷³ Prostožidarstvo in komunizem pa sta bila za katoliški tabor najhujša sovražnika. »Oteževalna okoliščina« bi lahko bil tudi poskus ločitve Milana Vidmarja od prve žene, s katero je imel pet otrok. Vidmarjevo ženo je zastopal odvetnik dr. Marko Natlačen, poznejši ban Dravske banovine. V postopku na sodišču je kot bratova priča nastopil tudi Josip Vidmar, ki je kot razlog ločitve navedel prizadevanje svakinje za vzgojo nečakov in nečakinj v katoliškem duhu. Milan Vidmar je ločitev pozneje dosegel tako, da je prestopil v pravoslavje.⁷⁴ V svojih spominih ocenjuje, da mu je bil izrazito nenaklonjen Ivan Hribar, ki je kot dolgoletni politik in senator zagotovo premogel precej vpliva v Beogradu.⁷⁵

Za politiko (SLS) je bila ustanovitev Akademije izraz njene moči, ki se je v tem obdobju napajala s pripisovanjem zaslug za obsežnejše investicije države na ljubljanski univerzi in pri gradnji univerzitetne knjižnice. Akademija je torej predstavljala reprezentativno ustanovo slovenske kulture in središče slovenstva za Slovene, živeče v Dravski banovini ter v zamejstvu, kar močno spominja na utemeljitve ob prizadevanjih za ustanovitev Univerze spomladi 1919. Kljub temu se javna diskurza zaključnih faz prizadevanj za ustanovitev nekoliko razlikujeta. Ob

⁶⁸ Rotar, Korespondenca, str. 81.

⁶⁹ Za Korošca je pripravil načrt elektrifikacije, ki mu ga je poslal leta 1930. – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), 1711 (Osebni fond Antona Korošca), šk. 1; Milan Vidmar: Spomini, zv.1 in 2. Maribor 1964 (dalje Vidmar, Spomini); Letopis AZU, str. 139–142.

⁷⁰ A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik o I. izredni glavni skupščini AZU (16. 5. 1940).

⁷¹ A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik o poteku I. glavne skupščine AZU (6. 2. 1942).

⁷² Letopis AZU, str. 139–142.

⁷³ Peter Vodopivec: Prostožidarska loža Valentina Vodnika v Ljubljani 1940. V: Kronika, 1992, št. 1, str. 44–50.

⁷⁴ Josip Vidmar: Obrazi. Ljubljana 1985, str. 19–20.

⁷⁵ Vidmar, Spomini, zv. 1, str. 248–249.

prevratu in neugodnem razvoju reševanja mejnega vprašanja je univerza na simbolični ravni pomenila oblikovanje skupne narodno-družbeno tvorne institucije.⁷⁶ Ustanovitev Akademije skoraj dvajset let pozneje pa je predstavljala realizacijo sna narodne in kulturne elite, ki je s tem želela oblikovati možnost udejanjanja slovenskega potenciala pri razvoju kulture in znanosti. Poudarjanje razvoja in samobitnosti slovenske kulture doseže vrh v obsežnem Spominskem zborniku ob dvajsetletnici države.⁷⁷ Še bolj izostren pomen nove države za razvoj slovenske kulture je bil podan v časniku Jutro, kjer so novi državi pripisovali zasluge za ustanovitev kulturnih institucij in s tem za razvoj znanosti in kulture.⁷⁸

Ob ustanovitvi Akademije je bil zaradi nemirnih časov izjemen poudarek na ohranjanju narodne individualnosti majhnega naroda brez ne dovolj utrjenih kulturnih institucij in v skromno razvitem okolju. Na to je v prvem nagovoru opozoril predsednik akademije dr. Rajko Nahtigal, ko je izpostavil, da je bilo v Ljubljani težko ustanoviti znanstveni forum.⁷⁹ Prizadevanja vodstva Akademije v sestavi dr. Rajko Nahtigal, predsednik, dr. Gregor Krek, generalni sekretar, so bila od februarja 1939, ko sta zasedla vodilni funkciji na Akademiji, namenjena dokazovanju življenja novoustanovljene ustanove. V razpravi na sejah predsedništva in glavnih skupščin, ki so ob ustanovitvi potekale vsaj tako pogosto kot seje predsedništva, so poudarjali pomen tiskanja znanstvenih razprav in pridobitev finančne podpore oblasti, predvsem pa gospodarstvenikov in zasebnikov, s čimer bi družba »priznala« status najvišje znanstvene in umetniške ustanove.⁸⁰ Skromna podpora je sprožala določena trenja, predvsem med generalnim sekretarjem Krekom in tajnikom Znanstvenega društva akademikom Ramovšem, ki je upravljal z akademiskim fondom, nabranim v akciji, začeti decembra 1926. Vendar kljub temu ni bilo zelenega uspeha. V nezadostni podpori so videli tudi razgradnjo pomena Akademije kot najvišje znanstvene institucije v Dravski banovini. Iz banovinskega proračuna 1939/1940 je Akademija pridobila 50 tisoč dinarjev, kljub temu da je ban Natlačen obljubil 100 tisoč dinarjev. Ob tem je akademike posebej motilo, da sta višjo podporo dobila Ljubljansko prosvetno društvo (177 tisoč dinarjev) in Narodna galerija (60 tisoč dinarjev), ki sta po navadi naknadno pridobila še sredstva iz proračunske rezerve (rezervnih kreditov). Akademikov ni motila podpora kot oblika pomoči, ampak podpora v razmerju do Akademije, ki poleg tega, da ni imela dovolj sredstev za primerno organizacijo znanstvenih projektov in za tisk, ni uspela uveljaviti določila uredbe, s katero je postala najvišja (slovenska) znanstvena in umetniška institucija. Omenjeno razmerje v proračunu banovine pa ni odražalo

⁷⁶ Željko Oset: Pogled katoliškega in liberalnega tabora na ustanovitev Univerze v Ljubljani od prevrata do oktobra 1921. V: PNZ, 2011, št. 1, str. 68–71.

⁷⁷ Anton Korošec: Verujemo v svoj narod. V: Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 13–14

⁷⁸ Jutro, 14. 10. 1938, str. 1, Naša Akademija.

⁷⁹ A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik glavne skupščine AZU (28. 1. 1939).

⁸⁰ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1; A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik o II. izredni glavni skupščini AZU (6. 7. 1940).

njenega položaja v slovenski kulturni stavbi. Generalna skupščina je sprejela zavezo, da opozori »merodajne činitelje« na »dolžnost banovine kot zastopnice slovenskega naroda, da daje Akademiji take subvencije, s katerimi bo mogla vsaj toliko častno konkurirati z bratskima akademijama. V to svrho bo pač morala podpre raznim malo pomembnim društvom skrčiti v korist Akademije.«⁸¹

Želja po »ustrezni umestitvi« Akademije je vidna v predlogu, ki ga je podal načelnik tretjega razreda dr. Jovan Hadži, za pravno zaščito izraza akademik, s katerim bi preprečili rabo izraza za študente.⁸² Ob tem naj dodam, da je podoben predlog septembra 1946 predstavil Boris Zihlerl, ki je načrtoval preimenovanje vseh šolskih zavodov, ki so imeli v nazivu besedo »akademija«. Načrt je predvideval tudi odcepitev razreda za umetnost, s čimer bi Akademija postala najvišji raziskovalni zavod, naziv akademik pa najvišji naslov za samostojnega raziskovalca.⁸³

Projekt ustanovitve Akademije je bil deležen podpore pri stranki SLS, tako na državni ravni, predvsem pri Antonu Korošču, kot pri banu Dravske banovine Natlačenu. Anton Korošec je vplival na vladno priznanje Znanstvenega društva kot embria za bodočo akademijo, ob ustanovitvi pa je Akademiji kot zasebnik podaril 50 tisoč dinarjev in ji priskrbel izredno podporo Senata Kraljevine Jugoslavije. Predsednik Nahtigal je Korošca kot predsednika Senata obiskal ob predstavitvenem obisku v Beogradu. Ob tej priložnosti je obiskal ministrstvo prosvete in ministra Miho Kreka, ki ga je popeljal v Klub slovenskih poslancev, kjer so mu politiki obljubili podporo pri prizadevanjih za pridobitev dodatnih državnih kreditov, podobno kot je to storil minister prosvete Stevan Ćirić. Čez tri mesece, ko je Nahtigal želel »oživiti« obljube v obliki dejanj, pozivi za dodatna sredstva niso obrodili sadov. Finančni uspeh Nahtigalovega obiska je bila podpora v višini 35 tisoč dinarjev, čeprav je predsednik Senata Korošec obljubil podporo 50 tisoč dinarjev, kolikor jih je sam daroval Akademiji v začetku leta 1939.⁸⁴

Banska uprava je predstavljala bolj moralno in politično oporo pri postavljanju zahtev v odnosu do Beograda ter pri spodbujanju zasebnikov za podporo Akademije. Do ustanovitve je pobudnikom tovrstna pomoč zadostovala, pozneje pa so vendarle pričakovali neposredno materialno podporo banovine, sploh ob manifestativnem poudarjanju SLS za slovensko kulturo in znanost, kar je Ramovš ocenil kot razkazovanje »pavovega perja«.⁸⁵ Banska uprava je tako organizirala odkup biblioteke Adolfa Robide v vrednosti 125 tisoč dinarjev. Pri odkupu so sodelovale Banovinska hranilnica, Mestna občina Ljubljana in Mestna hranilnica v Ljubljani. Knjižnica je bila v bistvu podarjena društvu Akademija, v imenu katerega jo je

⁸¹ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o IV. seji predsedništva AZU (2. 6. 1939).

⁸² A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o I. redni seji predsedništva AZU (25. 2. 1939).

⁸³ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 8, Poročilo generalnega sekretarja za sejo prezidija Akademije znanosti in umetnosti dne 18. 9. 1946 in Uradni zaznamek.

⁸⁴ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o VIII. (izredni) seji (1. 2. 1940).

⁸⁵ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o IV. seji predsedništva AZU (2. 6. 1939); Rotar, Korespondenca, str. 147.

prevzel Milko Kos kot tajnik društva Akademija konec junija in v začetku julija 1938. Ker društvo Akademija še ni razpolagalo z lastnimi prostori, je bilo knjižnično gradivo delno shranjeno v prostorih Znanstvenega društva v palači Narodni dom, delno pa je ostalo pri vdovi Adolfa Robide. Pri odkupu knjižnice ima poleg banovine in ljubljanskega župana Adlešiča posebne zasluge Fran Saleški Finžgar, ki je bil član upravnega odbora Hranilnice Dravske banovine.⁸⁶

Velike pozornosti v Akademiji je bila na začetku leta 1939 deležna pobuda svetovalca na banski upravi Hrvoja Maistra, ki je predlagal ustanovitev fonda za podporo delovanja Akademije, pri čemer bi banska uprava k sodelovanju povabila »industrijalce na slovenski zemlji«.⁸⁷ Namen je bil posnemanje zgleda Marka Rosnerja, lastnika tekstilne tovarne v Mariboru, ki je podaril 100 tisoč dinarjev januarja 1939.⁸⁸ Do realizacije Maistrove pobude ni prišlo, vendar je do vojne Akademija pridobila še 150 tisoč dinarjev, ki jih je v oporoki na pobudo nečaka dr. Pavla Grošlja zapustil Josip Vilfan, prokurist Kranjske industrijske družbe.⁸⁹ Banska uprava je v tem začetnem obdobju upravi Akademije pomagala tako, da ji je »posodila« dve strokovni sodelavki, ki sta pomagali generalnemu sekretarju organizirati akademijo. Zaradi tega je bila vsa odgovornost na Kreku, ki je pozneje povedal, da je bil »Mädchen für alles«.⁹⁰ Ob tem se zastavlja temeljno vprašanje darovanja za kulturne ustanove, kar je eden izmed temeljnih simptomov slovenskih kulturnih prizadevanj od ustavne dobe dalje in kar se pogosto odraža v miselni kategoriji trpljenja ubogega naroda. Z besedami Mateja Cigaleta, zapisanimi v pismu Janezu Bleiweisu februarja 1868: »Malo imamo bogatincev, pa še ti nečejo pritegniti« k Slovenski matici.⁹¹ Skoraj 70 let pozneje, potem ko so Slovenci nedvomno pridobili tudi elito po premoženju, je problem ostal, kar je ugotavljal Fran Windischer, sicer znan mecen, ko je razočaran opazal skromno darežljivost bogatih državljanov, pehanje za materialnim in neobčutljivost na okolje, ki jim je omogočilo materialno blagostanje.⁹²

⁸⁶ A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik sestanka rednih članov v pravni biblioteki 4. julija 1938.

Na tem položaju je Finžgar ostal do konca druge svetovne vojne, ko je bila postavljena izredna uprava. Finžgar je med vojno bistveno pripomogel, da je hranilnica nudila podporo za delovanje Akademije. – SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 4, Zapisnik I. seje predsedništva AZU (15. 10. 1942); SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 6, Zapisnik III. seje predsedništva SAZU (28. 6. 1944); SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 7, Zapisnik I. seje predsedništva SAZU (22. 2. 1945).

⁸⁷ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o III. (izredni) seji predsedništva AZU (3. 4. 1939).

⁸⁸ A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik glavne skupščine AZU (28. 1. 1939).

⁸⁹ A SAZU, Glavna skupščina 1938–1951, Zapisnik o II. izredni glavni skupščini AZU (6. 7. 1940).

⁹⁰ A SAZU, Predsedstvo 1938–1952, mapa 1, Zapisnik o VIII. (izredni) seji predsedništva AZU (1. 2. 1940).

⁹¹ ARS, AS 621, šk. 3.

⁹² Aleksander Bassin: Fran Windischer 1877–1955: gospodarstvenik, publicist, predsednik Narodne galerije. Ljubljana 2011, str. 13–14.

Željko Oset

ESTABLISHMENT OF THE ACADEMY OF SCIENCE AND ARTS IN LJUBLJANA

S u m m a r y

The economical measures and unitarian pressure after 1931 gave rise to the discussion of the Slovenian national question, Slovenian culture and representative national institutions. A part of this discontent resulted in the demands for the improvement of the material situation of cultural institutions in the Drava Banate and for the construction of the University Library and institutes at the King Alexander I University in Ljubljana. The 1934 project of the establishment of the Academy of Science and Arts as a representative national institution was also the result of this dissatisfaction. Efforts and concrete plans for the establishment of the Academy of Science and Arts in Ljubljana already existed between 1923 and 1929. However, they were unsuccessful due to the failure to gather resources for the operation of the Academy and lack of government support for its establishment in Ljubljana. The plan of the Minister for Education Božidar Maksimović (1927) for the unification of the Zagreb and Belgrade Academies was very important at the time, which is why the Zagreb Academy argued for the preservation of status quo.

At the proposal of the president of the Slovenska matica Society Dr. Dragotin Lončar at the 70th anniversary of Slovenska matica, the efforts for the establishment of the Academy of Science and Arts intensified in the summer of 1934. The preparations for the establishment of the Academy of Science and Arts as a society had already been underway, but they were suspended by the assassination of King Alexander. Therefore on 2 January 1935 the University Chancellor Dr. Fran Ramovš sent a proposal for the establishment of the Academy as a state institution to the Ministry of Education. Due to the limited possibilities for the establishment of the Academy (as the project was not supported by the Drava Banate Ban Drago Marušič), Chancellor Ramovš resigned in protest. The political situation improved in the summer of 1935, when the government of Milan Stojadinović also consisted of the members of the Slovenian People's Party, which was, at the declarative level, more favourably inclined towards Slovenian scientific institutions as far as the acquisition of the state support was concerned.

The Resolution of the Drava Banate Ban's Council of February 1937 in which the Council supported the establishment of the Slovenian Academy of Science and Arts, represented an important turning point in these efforts. In Belgrade the two most prominent Slovenian politicians PhD. Anton Korošec and Ivan Hribar also lobbied for the Academy. Thus in July 1937 the government approved an exceptional support for the realisation of the preparation works for the establishment of the Academy of Science and Arts. A question remained how the process was to be carried out – with a special law or by nationalising the Academy of Science and Arts society in Ljubljana. The Ljubljana intellectuals preferred the more reliable option, that is, the nationalisation of the society, because they were afraid that the political will to establish the Academy would soon disappear. Therefore in December 1937 the founding general meeting of the Academy of Science and Arts Society in Ljubljana took place. Seven members appointed by the Chancellor PhD. Rado Kušej gathered. The text of the decree on the nationalisation of the society was drawn up in May 1938 and published in August 1938. With this decree the Academy of Science and Arts was established with four departments: three for Science and one for the Arts. 18 members of the Academy, who gathered at the first assembly on 12 November 1938, were elected in October 1938 (Department of Philosophy, Philology and History: PhD. Fran Kidrič, PhD. Milko Kos, PhD. Rajko Nahtigal, PhD. Fran Ramovš and PhD. Aleš Ušeničnik; Department of Law: PhD. Metod Dolenc, PhD. Gregor Krek, PhD. Rado Kušej, PhD. Leonid Pitamic and PhD. Janko Polec; Department of Mathematics and Natural Sciences: PhD. Jovan Hadži, PhD. Josip Plemelj and PhD. Rihard Zupančič; Department of Arts: Fran Saleški Finžgar, Rihard Jakopič, Matija Jama, Jože Plečnik and Oton Župančič). Three candidates for the president of the Academy were selected at the assembly (PhD. Rajko Nahtigal, PhD. Gregor Krek and PhD. Fran Ramovš). Temporarily – until January 1939 when PhD. Rajko Nahtigal became the president and PhD. Gregor Krek became the general secretary – the Academy

was presided over by PhD. Aleš Ušeničnik as the senior member of the Academy, while PhD. Milko Kos as the youngest member was the general secretary.